

Bachs kantater

– en guldgruva att ösa ur

33 kantater att uppleva under kyrkoåret

Kjell Bengtsson & Rolf Larsson

Detta häfte vill öppna vägar för djup förståelse och upplevelse av J. S. Bachs kantater, i synnerhet för dem som hittills inte grävt så djupt i denna guldgruva i kyrkomusikens värld. Kjell Bengtsson har valt ut 33 av Bachs kantater att lyssna till. Rolf Larsson ger synpunkter på texterna. De utvalda kantaterna har utifrån sitt innehåll sorterats efter kyrkoåret.

Kjell Bengtsson är kyrkomusiker. Han har vid sidan av sin tjänst i olika församlingar varit musikrektor på dåvarande Sveriges Kyrkliga Studieförbund, anordnat många kurser för kyrkomusiker och korister och utgivit en mängd musik, användbar i olika kyrkliga sammanhang.

Rolf Larsson är präst och kantor. Han har varit kyrkoherde i Arboga och föreståndare på Stiftsgården i Rättvik. Under tolv år var han styrelseordförande i Sveriges Kyrkosångsförbund. Han har skrivit böcker i liturgiska och kyrkomusikaliska ämnen.

Kjell och Rolf har samarbetat under många år.

INNEHÅLL

Förord		5
Hur går man tillväga?		6
<i>Reflexioner</i>		
Juldagen	BWV 110 – Unser Mund sei voll Lachens	6
	BWV 63 – Christen, ätztet diesen Tag	7
Tredjedag jul	BWV 151 – Süßer Trost, mein Jesus kömmt	7
4 sön e trett	BWV 81 – Jesus schläft was soll ich hoffen?	8
Sexagesima	BWV 18 – Gleichwie der Regen und Schnee	8
	BWV 80 – Ein feste Burg	9
Fastlagssöndagen	BWV 127 – Herr Jesu Christ, wahr’ Mensch und Gott	10
Midfastosöndagen	BWV 186a – Ärgre dich, o Seele nicht	10
Påskdagen	BWV 4 – Christ lag in Todesbanden	11
4 sön i påsktiden	BWV 12 – Weinen, Klagen	11
	BWV 103 – Ihr werdet weinen und heulen	12
Annandag pingst	BWV 68 – Also hat Gott die Welt geliebt	12
2 sön e tref	BWV 49 – Ich geh und suche	13
3 sön e tref	BWV 21 – Ich hatte viel Bekümmernis	13
11 sön e tref	BWV 48 – Ich elender Mensch	14
16 sönd e tref	BWV 8 – Liebster Gott	15
	BWV 161 – Komm du süße Todenstunde	16
	BWV 95 – Christus der ist mein Leben	16
21 sön e tref	BWV 109 – Ich glaube, lieber Herr, hilf meinem Unglauben	17
Sön f domssöndagen	BWV 70 – Wachtet! Betet!	18
Kyrkoårets slut	BWV 60 – O Ewigkeit, du Donnerwort	18
	BWV 90 – Es reißet euch ein schrecklich Ende	19

	BWV 46 – Schauet doch und sehet	20
Kyndelsmässodagen	BWV 82 – Ich habe genug	20
	BWV 122 – Das neugeborne Kindelein	21
Mariadag	BWV 147 – Herz und Mund und Tat und Leben	21
Tacksägelsedagen	BWV 78 – Jesu, der Du meine Seele	22
	BWV 192 – Nun danket alle Gott	23
För olika tillfällen	BWV 150 – Nach dir Herr, verlanget mich	23
Ev. för vigsel	BWV 97 – In allen meinen Taten	24
	BWV 196 – Der Herr denket an uns	24
Begravning	BWV 106 – Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit / ”Actus Tragicus”	25
Installation	BWV 120 – Gott, man lobet dich in der Stille zu Sion	25

FÖRORD

Att J. S. Bachs kyrkokantater tillhör musikens storverk är tämligen obestritt. Ändå är det många människor som endast känner till ett fåtal av de omkring tvåhundra kantater, som Bach skapat. Här ligger en dyrbar skatt begravnen, som vi anser är värd att lyftas upp i ljuset. En bidragande anledning kan också vara det faktum att det 2025 är 275 år sedan Bach dog, ett Bachmusikens jubileumsår.

Kjell Bengtsson har efter sina år som kyrkomusiker och musik-rector på Sveriges Kyrkliga Studieförbund/Sensus ägnat sin tid åt musik-cirklar. De senaste åren har han studerat Bachs kantater, lyssnat igenom ungefär tvåhundra av dem och valt ut ett trettiotal som särskilt berört honom. Kjell var initiativtagare och redaktör till -Barockboken (Gehrmans, 1985.)

Kriterier som beaktades vid urvalet var till exempel stiltrohet, inspelningsteknik, sångares förmåga och instrumentalisters skicklighet samt i viss mån också en bedömning av kantaternas aktualitet i vår tid. Vid urvalet av inspelningar på You Tube har Netherlands Bach Society med Shunske Sato, dirigent och eminent violinist, fått stort utrymme. Han använder stråken för att ge sina medmusikanter impulser till luftighet och skärpa. Musikaliska analyser till kantaterna finner man utan svårigheter på nätet.

En del av texterna är starkt präglade av sin tid och kan av en modern lyssnare upplevas som svårförståeliga eller till och med anstötliga ibland. Rolf Larsson har försökt att göra dem gripbara för människor i vår tid, som en hjälp att tränga in i trons värld med musikens hjälp. Som präst och kyrkomusikaliskt aktiv har Rolf alltid fascinerats av J. S. Bachs musik. I reflexionerna ges en elementär kunskap om kantaterna och även teologiska vinklingar av personlig natur. Dessa texter kan fritt användas i programblad, när någon av dessa kantater framförs.

Vad vill vi med detta urval av Bachkantater och textkommentarer?

Det väsentligaste är att hjälpa körledare, körsångare och andra intresserade, att finna vägar in till ett dyrbart musikaliskt och andligt arv. Det kan ske i studiecirkelns form tillsammans med andra, eller som enskilt lyssnande till någon av de inspelningar som finns tillgängliga på YouTube.

Alingsås och Vattholma, hösten 2024

Kjell Bengtsson & Rolf Larsson

HUR GÅR MAN TILLVÄGA?

Det som behövs är en dator med internetuppkoppling och helst en högtalare kopplad till den.

Sök på internet efter texten till den kantat du har valt, till exempel ”BWV 147, text”. Du finner då sidor som både presenterar den tyska originaltexten och engelska översättningar. Läs igenom texten och/eller skriv ut den på skrivaren.

Sök sedan fram den föreslagna inspelningen på You Tube (You Tube Premium ger bättre ljud och bild, utan reklam men med avgift), till exempel ”BWV 147, Creed – Netherlands Bach Society”, eller ”BWV 95, Lutz – J. S. Bach Foundation”.

Lyssna på kantaten.

Läs den tillhörande kommentartexten i detta häfte.

Sedan kan du bara bära med dig de intryck som kantaten gav eller kanske dela dem med andra i samtal eller i studiecirkelns form. -Kantaterna har ordnats efter kyrkoåret, vilket framgår av överskriften till respektive kantat.

REFLEXIONER

JULDAGEN

BWV 110 – Unser Mund sei voll Lachens / Må vår mun fyllas av skratt

Inspelning: van Veldhoven – Netherlands Bach Society (24 min.)

Denna kantat hör hemma på juldagen. Bach drar sig inte för att ”måla” skrattet som uttryck för glädjen på ett nästan övertydligt sätt i den livfulla första satsen. I kantatens samtliga satser uppmanas vi att med all kraft stämma in i tacksamheten över Guds godhet, när han låter sin son bli människa. I texten dominerar julglädjen.

I denna kantat finns bara en undanskynd beskrivning av människans syndighet, något som annars ofta betonades i texterna på Bachs tid. Helt kan dock inte kantatens textförfattare undvika att lyfta fram människolivets syndfullhet, såsom i altens aria. Textunderlaget i kantaten är till övervägande del ren bibeltext och saknar med få undantag poetiska utvecklingar och kommentarer. Slutkoralens melodi återkommer som slutkoral i Juloratoriets tredje del.

Hela denna kantat andas en befriande glädje över Guds julgåva till jorden.

JULDAGEN

BWV 63 – Christen, ätzt diesen Tag / Kristna, rista in denna dag

Inspelning: Creed – Netherlands Bach Society (28 min.)

Textförfattaren låter det – vanligt på denna tid – bli en moralisk plikt för oss att hylla Kristus, som tar oss ut ur vårt svåra liv. Men Bach låter toner och rytmer generöst flöda i glädje. Här dominerar tretakten i körsatserna. Även i den sista fyrtaktiga satsen finns jubeldansen med i musiken. Detta är julmusik, värd att lyftas fram. Risken är annars att den hamnar i skuggan av det kända Juloratoriets kantater.

TREDJEDAG JUL

BWV 151 – Süßer Trost, mein Jesus kömmt / Ljuva tröst, min Jesus kommer

Inspelning: Mortensen – Concerto Copenhagen (16 min.)

Tredjedag jul var på Bachs tid en helgdag. Den firades som evangelisten Johannes dag och hade som evangelietext inledningen till hans evangelium om Ordet som blir människa (Joh 1:1–14).

Kantaten inleds med en innerlig vaggång, som vill förmedla tröst: Jesus är född. Julglädjen tar sig sedan starka uttryck i denna sats, med närmast extatiska tonmålningar av ordet Freude, glädje. Jesu ödmjukhet besjungs sedan uttryckligt i kantaten och man kommer osökt att tänka på orden i Filipperbrevets andra kapitel, om hur Jesus utblottade sig och tog en tjänares gestalt (Fil 2:5–10). Både ord och musik uttrycker en ödmjuk men stark glädje över att Jesus blivit människa för att vara med oss, både i liv och död. Som i det sista recitativets försäkran: ”Eftersom du ensam, av kärlek till oss, har övergivit din faders fäste och tron, därför vill vi också hålla dig fast i våra hjärtan.” Och slutkoralen är fylld av glädje över att Jesus har öppnat paradiset port för oss.

Detta är musik till tröst och tro, som skulle kunna betyda mycket för en människa i svåra stunder.

4:E SÖNDAGEN EFTER TRETTONDEDAGEN

BWV 81 – Jesus schläft was soll ich hoffen? /Jesus sover, vad skall jag då hoppas på

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (17 min.)

Evangeliet denna söndag på kyrkoåret handlar om en storm på Galileiska sjön som lärjungarna råkade ut för, medan Jesus låg i båten och sov. När de hade väckt honom förebrår han dem för deras klena tro. Sedan stillar han stormen med några ord, till lärjungarnas glädje (Mark 4:35–41).

Dramatik finns det i hög grad i denna kantat. Först skildras övergivenheten. Jesus verkar inte bry sig om lärjungarnas rädsla. Musiken ger också intensiva bilder av stormen – livets stormar. När Jesus stillar stormen gör han det med musikens hjälp på ett oerhört kraftfullt sätt. Han nedkämpar stormen med sitt starka ord: ”Tig och var stilla!” Kristus visar Guds makt över kaosmakterna i tillvaron. Lärjungarna andas ut i tillbedjan och glädje.

Här har Bach i sin musik tagit vara på sin dramatiska förmåga utifrån bibeltextens livfullhet. Slutkoralen är en vers ur Jesu meine Freude (versen saknas dock i Sv. ps. 354), som vill övertyga oss om att Jesus är vår räddning och vårt beskärm vad som än händer, även om vi till en början känner oss utlämnade, ensamma och övergivna.

SEXAGESIMA, REFORMATIONSDAGEN

BWV 18 – Gleichwie der Regen und Schnee / Såsom regnet och snön

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (14 min.)

Söndagen sexagesima bär överskriften Guds ord. Evangeliet är Jesu liknelse om såningsmannen (Luk 8:4-15).

Den inledande satsen i kantaten skildrar livfullt hur Guds ord liksom regnet och snön, som faller till marken, gör den fruktbar (Jes 55:10–11).

Man kan överraskas av Bachs dramatiska och livfulla musik i denna kantat. För oss är nog inte texterna om Guds ord särskilt spännande eller utmanande. Men annorlunda var det på Luthers och även under Bachs tid med skarpa motsättningar mellan de katolska och de reformerade kyrkorna. Då var synen på Bibeln som Guds ord en salighetsfråga, och en av reformationens stora skiljefrågor. (Därför varnar kantattexten för turkar och katoliker som

farliga villolärare.) Söndagen sexagesima firas numera i Svenska kyrkan även som Reformationsdagen.

Det är i luthersk tro Guds ord som är grunden, den enda grunden, för en människas tro på Kristus. Vi uppmanas att kämpa för denna saliggörande tro, som ger trygghet i liv och död. Den karaktär som söndagen sexagesima hade på Bachs tid och som speglas i denna kantat kan sammanfattas i Luthers stora psalm: ”Guds ord och löfte skall bestå, vi det i hjärtat bäre. För himmel ej för jord vi gå till strids och glade äre” (Sv. ps. 237:4, översättning J. O. Wallin)

SEXAGESIMA, REFORMATIONSDAGEN

BWV 80 – Ein feste Burg / Vår Gud är oss en väldig borg

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (24 min.)

Denna kantat bygger på Lutherpsalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg” (Sv. ps. 237). Reformatorn har skrivit både text och musik. Psalmen kan kallas de lutherska kyrkornas Internationalen, en samlande, frimodig och hoppfull kampsång. Koraltens text är baserad på psaltar-psalm 46.

Genomgående i kantaten är Luthers genuina Doch: vad som än händer, behöver vi inte känna fruktan eller tvekan. Man brukar tala om det lutherska trotset. Även om nederlag och undergång kommer allt närmare så vänder den kristne blicken mot Kristus och litar på hans ord och löften, som består. De ger segerkraft även i det svåraste och mörkaste. Kanske kommer detta trots tydligast fram i den femte satsen, där koralen sjungs unisont. Orden om ”mörkrets härar” och den syndiga världens ”furste” (Sv. ps. 237:3), som inte kan skrämman dem som litar på Kristus, ljuder rena och avskalade.

Denna Lutherpsalm och kantaten i Bachs trosvisna tolkning kan förmedla glädje och hopp i svåra och ovissa tider.

FASTLAGSSÖNDAGEN

BWV 127 – Herr Jesu Christ, wahr' Mensch und Gott / Herre Jesus Kristus, sann människa och Gud

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (23 min.)

Denna kantat är skriven för den söndag som föregår fastan. Fastlagssöndagen har i svensk luthersk tradition blivit ett slags inledning till fastetiden, ”Se vi går upp till Jerusalem i heliga fastetider”. (I katolsk tradition är de tre dagarna före askonsdagen, som inleder fastetiden, en uppsluppen tid, när man firar karneval och ”tar farväl av köttet”.)

Episteln denna söndag på kyrkoåret är ”Kärlekens höga visa” (1 Kor 13). I evangeliet undervisar Jesus lärjungarna om sitt lidande och botar en blind man (Luk 18:31–43). Texterna i kantaten betonar inte lidande och fasta utan ger anledning till glädje och eftertänksam tacksamhet, vilket också Bachs musik uttrycker. Kantaten utgår från övertygelsen att Jesus är både sann människa och Gud och låter texterna filtreras genom denna grundläggande tro. Jesus kan och vill i sin gudomliga makt finnas vid vår sida. Bach uttrycker denna övertygelse med stor dramatik och glädje och bred musikalisk variation.

MIDFASTOSÖNDAGEN

BWV 186a – Ärgre dich, o Seele nicht / Ta inte illa upp, min själ

(Satserna 1, 3, 5, 8, 10, 11)

Inspelning: Johannsen – Stiftsbarock Stuttgart (20 min.)

Bach bearbetade och återanvände ofta satser ur sina kantater. Denna kantat skrevs ursprungligen för tredje söndagen i advent. Men sedan fick den sin plats på sjunde söndagen efter trefaldighet, där bibeltemat på Bachs tid handlar om hur Jesus bespisar en stor mängd hungriga människor i öknen med fem kornbröd och två fiskar (Joh 6:1–15). I vår evangeliebok finns texten på midfastosöndagen. Det som kantatens text starkt betonar är att Kristus kommer som en tjänare. Han förser folket som hungrar med mat.

Text och musik har föga av dramatik, utan andas en stillsam glädje över att Jesus vill mätta sina trogna som hungrar med bröd och – vad som är ännu viktigare – sitt gudomliga ord.

Detta är en kantat utan svåra frågeställningar och tvära kast – en kantat att vila i. Här finns tankar både om det dagliga brödet och om vad som kan vara ännu viktigare för själen, Livets bröd. Hur angeläget är det för dagens kristna att få andlig (daglig?) näring av bibelordet? En sådan fråga kan bli närgången och aktuell genom denna kantat.

PÅSKDAGEN

BWV 4 – Christ lag in Todesbanden / I dödens bojar Kristus låg

Inspelning: Zimmermann Band (20 min.)

Psalmens text (Sv. ps. 467) är skriven av Martin Luther och han betonar att påsk inte bara är glädjefylld påskdag utan hör samman med långfredagen som en kärlekens segerdag, då ”Gud försonade allt i himlen och på jorden med sig” (Kol 1:20). Vid påsk firas både Jesu död och uppståndelse och även vår egen död och uppståndelse med Kristus, som sker i dopet (Rom 6:7).

I kantaten ger Bach starka uttryck inte bara för påskdagens glädje. Här finns också meditativ förundran över korsets och försoningens hemlighet, som sedan utmynnar i uppståndelsens jubel. Det återkommande hallelujaropet gäller både långfredagen och påskdagen.

JUBILATE, 4:E SÖNDAGEN I PÅSKTIDEN

BWV 12 – Weinen, Klagen / Gråta, klaga

Inspelning: Lutz – J.S. Bach Society (10 min.)

Att fjärde söndagen i påsktiden kallas Jubilate beror på att det traditionella introitus denna dag börjar så. Söndagens texter är dock inte fyllda av jubel utan kämpar med frågan hur det är möjligt för människan att komma in i Guds rike och leva som kristen.

Denna kantat skildrar våra mänskliga villkor i mörka färger. Livet är fyllt av Weinen, Klagen, gråt och klagan. Jesus säger i dagens evangelium att han skall gå till Fadern och att lärjungarna skall gråta och klaga (Joh 16:20). En tid skall komma då de inte ser honom, en svår tid. Att gråta, klaga och sakna hör med till det kristna livet. Men det är trots allt en

övergående prövning. Jesus säger: ”Jag skall se er igen och då skall ni glädjas och ingen skall ta er glädje ifrån er” (Joh 16:22).

JUBILATE, 4:E SÖNDAGEN I PÅSKTIDEN

BWV 103 – Ihr werdet weinen und heulen / Ni skall gråta och jämra er, men er klagan skall vändas i glädje

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (16 min.)

I sitt avskedstal till lärjungarna förbereder Jesus dem på att sorg och klagan skall möta dem. Det hör till livet. Men deras sorg skall vändas i jubel, när de åter får möta honom. Det är evangeliets budskap på söndagen Jubilate, till vilken denna kantat är skriven och komponerad (Joh 16:16–22).

Det är svårt att finna mer hjärtskärande musikaliska uttryck för smärta, gråt och förtvivlan än i första satsen på denna kantat. Den kan ta andan ur åhöraren i sin förkrosselse. Mot slutet av satsen kommer vändningen med bassolot (Kristus): Er sorg skall vändas i glädje. Kantaten fortsätter med att konstatera faktum: Det är svårt att leva utan Jesus, när tron falnar. De sista satserna präglas av glädjen över Jesu löfte att åter ta sina lärjungar till sig. I den näst sista satsen, fylld av lovsång, får trumpetklanger tydligt markera detta. Slutkoralen bildar en skön och trosvis avslutning.

ANNANDAG PINGST

BWV 68 – Also hat Gott die Welt geliebt / Så älskade Gud världen

Inspelning: Concentus Musicus Wien (15 min.)

Denna inspelning med en gosskör i centrum, kan ge oss en uppfattning om Bachs förutsättningar i sitt komponerande, i en tid när ännu inte kvinnor sjöng i flerstämmiga körer. En kör med pojkar och män har ju ett annorlunda sound än en ”modern” blandad kör.

Evangeliet på annandag pingst innehåller de välkända bibelorden ”Så älskade Gud världen” (Joh 3:16). Kantaten präglas av okomplicerad glädje, särskilt i de två ariorna. Det är först i

slutkörens ord om att den som inte tror redan är dömd, som Bach ”komplicerar” musiken med två temata, som kämpar med varandra.

Tron är en gåva. Men vi har möjlighet att öppna oss för gåvan i kärlek, eller sluta till om oss i själviskhet. Tron erbjuds oss av nåd av Gud, som älskade världen ända in i döden.

2:A SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET

BWV 49 – Ich geh und suche / Jag går och söker

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (25 min.)

Detta är en kantat full av intensiv kärlekslyrik i Höga visans anda. Den hör till den söndag där evangeliet handlar om hur högtstående gäster inbjuds men inte vill komma till en bröllopsfest. Därför inbjuds andra, ”kreti och pleti”, som gärna kommer i stället (Joh 14:15–24).

Kantatens textförfattare, Christoph Birkmann och Bach låter kantaten bli en fascinerande dialog mellan Kristus som brudgum och hans brud, Själen, människan. Båda längtar efter att få tillhöra varandra. Kristus väntar med öppen famn och bruden är lycklig över att snart få tillhöra sin brudgum. Över hela kantaten svävar en ton av djup livsglädje och förväntan. Det är kanske inte helt otroligt att kantaten även användes vid någon vigsel, där Höga visans ord också fick anspela på den jordiska kärleken.

Den som lyssnar möts här av den glädjande övertygelsen att vara älskad och leva omsluten av Guds kärlek och nåd, både här i livet och efter döden, en himmelsk salighet.

3:E SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET

BWV 21 – Ich hatte viel Bekümmernis / Jag hade mycket bekymmer

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (39 min.)

Denna kantat är skriven för tredje söndagen efter trefaldighet, som handlar om att vara förlorad men att bli återfunnen. Text och musik skildrar både den förlorades mörka oro och smärta och den återfunnes stora glädje. Men kantaten har en mer allmän karaktär och har redan på Bachs tid framförts vid olika tillfällen under året.

Vägen från bedrövelse till glädje är inte enkel i denna kantat. Den är fylld av tvivel och frågor. Känslan av Guds frånvaro är stark. Vändpunkten tycks komma i den sjätte satsen, då kören sjunger ”Sätt ditt hopp till Gud” (Ps 42:6). Men hela tiden behöver den bekymrade själen övertygas om den trygghet som finns hos Kristus.

Den djupa glädjen över Guds trofasthet skildras i de två sista satserna, där slutkören bygger på ord hämtade ur Uppenbarelseboken, med ett jublande Amen och Halleluja som slutackord (Upp 5:12–13). Typiskt för barockens tidevarv är att det är det slaktade Lammet, Kristus på korset, som lovsjungs, inte – som vi ofta är vana vid – den Uppståndne. (Man kan finna samma tema i slutkören i Händels Messias.)

Detta är en kantat som, trots att flera hundra år gått sedan den skrevs, fortfarande kan uppröra, beröra och trösta.

11:E SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET

BWV 48 – Ich elender Mensch / Jag eländiga människa

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (18 min.)

Den fråga som präglar denna kantat är formulerad av Paulus: ”Jag arma (elender) människa, vem skall befria mig från denna dödens kropp?” (Rom 7:24). I texten målas en vanmäktig förtvivlan över människans situation, hennes av synd nedsmutsade själ och kropp, uttryck som kan kännas främmande och överdrivna för oss. Men själva situationen kan vi vara bekanta med, när vi står inför ett olösligt svårt problem, när vi känner vanmakt inför människor som lider eller förtvivlan över jordens framtid.

I inledningen till kantaten kan man tolka musiken som djupa suckar. Som ofta i Bibeln får staden Sodom i sin bortvändhet från Gud stå som exempel på världens andliga tillstånd. Många psalmer i Psaltaren vittnar om samma djupa förtvivlan.

Men Psaltaren ger också uttryck för, om inte en lösning, så dock ett hopp om en väg till räddning: ”Jag var hjälplös och han räddade mig” (Ps 116:6). I slutkoralen formuleras situationen som en bön med förtröstan och en överlåtelse: ”Herre Jesus Kristus, min enda tröst. Hos dig vill jag förbliva.”

16:E SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET

BWV 8 – Liebster Gott / Käraste Gud, när jag skall dö

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (19 min.)

Sextonde söndagen efter Trefaldighet, som den här kantaten hör till, kallas ibland ”den lilla påskdagen”, eftersom texterna handlar om hur Jesus visar sin makt över döden. I den inledande satsen återkommer från blockflöjten en envist tickande ton, som lätt kan förknippas med tidens obönhörliga gång mot döden.

I vår tid skildras ofta livet här på jorden positivt som en gåva och en uppgift. Så är det också i Psaltarens lovpsalmer (till exempel Ps 148) och i Jesu Bergspredikan (Matt 5–7).

I denna kantat är det våra tankar och känslor inför döden som skildras. Under Bachs tid beskrevs jordelivet ofta som en jämmerdal. Livet på jorden är övervägande mörkt och svårt, som det var för många på den tiden och även kan vara för oss. Guds ljusa himmel, dit Jesus kallar oss, ger tröst och kraft att leva (Rom 8:18). Kantatens huvudtema är att döden är en vinning, när den leder in i det himmelska livet, där Gud är oss nära – målet för vårt liv. Har vi moderna människor råd att förlora denna centrala aspekt i vår kristna tro att livet har sitt mål i himlen?

Den väg som leder in i Guds rike är att följa Kristus genom kors till uppståndelse. Det betonas i basarian, ”Jag vill följa Kristus”. Samma tanke bärs fram i altarians ord ”Kors och krona hör samman”. Orden i kantatens slutkoral vill förvissa oss om att Gud vill oss väl. Vi får sätta vår lit till att det finns plats i Guds rike för oss.

Många är de hot som vilar över vår jord. Människor i vår tid kan uppfyllas av djup rädsla för framtiden. Med sin tids bilder och musikaliska tolkningar visar denna kantat på en väg till förtröstan trots allt. ”Led oss med din högra hand [...] Ge oss ett saligt slut, så att vi får förbli hos dig för evigt,” en bön i slutkoralen inför vår ovissa och oroväckande framtid.

16:E SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET, EVANGELIETEXT 2:A ÅRGÅNGEN

BWV 161 – Komm du süße Todenstunde / Kom du ljuva dödsstund

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (21 min.)

Det kan verka överraskande att texten till denna kantat handlar om dödslängtan och glädjen att i dödsstunden få komma till Jesus. Sextonde söndagen efter trefaldighet, som kantaten är skriven för, hade på Bachs tid som evangelietext hur Jesus uppväcker en änkas son i Nain från de döda (Luk 7:11–17). Jesus befriar ett barn ur dödens herravälde och ger det livet tillbaka. Men texten av Salomon Frank riktar i stället våra blickar mot döden som en port till himlen, alltså som något positivt och värt att längta efter. Bildspråket som används på denna tid om döden är annars ogenerat kroppsligt, kroppen äts av maskar, man längtar efter att få äta honung ur lejonets gap (se Dom 14:5–9), beta med Guds lamm på de himmelska ängarna och att kyssa Frälsaren.

Bachs musik är målande, både när det gäller döden som ett skönt insomnande och glädjen över att få vara med Kristus utan alla jordelivets bekymmer. Den koralmelodi som ger sin prägel åt denna kantat känner vi igen från Bachs passionsmusik (Sv. ps. 144), där slutet på vers fem skulle kunna vara en sammanfattning av kantatens innehåll: ”Du vän, för evigt trogen, dig vill jag mig förtro. När jag för skörd är mogen, mig bärga till din ro.”

16:E SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET

BWV 95 – Christus der ist mein Leben / Kristus, som är mitt liv

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (20 min.)

Denna kantat bygger på flera vid Bachs tid välkända koralmelodier. De handlar alla om trygghet inför döden och längtan till himmelen. Kantaten hör till sextonde söndagen efter trefaldighet, vars evangelietext handlade om hur Jesus uppväcker änkans son i Nain (Luk 7:11–17). Texterna i kantaten tar denna berättelse till intäkt för att det kommande livet med Kristus är bättre än jordelivets besvärligheter. Det är till livet på andra sidan död och grav som vi bör längta efter och sträcka oss mot. Där fullbordas vårt liv på jorden.

Det finns genomgående i musiken ett stilla lugn och en varm förväntan inför det som möter oss på den andra sidan. Vi skulle kunna invända att i så fall borde Jesus låtit den unge mannen

i Nain stanna kvar i dödens och himlens sköna tillvaro. Men kanske tänker sig textförfattaren att när den unge mannen så småningom åter dör och får möta Jesus i himmelen – när Jesus själv uppstått – så är detta något att verkligen längta efter. Kantaten vill övertyga lyssnaren att inte frukta döden, utan i stället längta efter ett liv i himlen med Kristus.

21:A SÖNDAGEN EFTER TREFALDIGHET

BWV 109 – Ich glaube, lieber Herr, hilf meinem Unglauben / Jag tror, käre Herre, hjälp min otro

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (23 min.)

Evangeliet på den söndag som kantaten är skriven för handlade på Bachs tid om hur Jesus botar en son till en man i konungens tjänst i Kapernaum (Joh 4:46–53). Men kantatens titel och innehåll anknyter främst till en annan bibelberättelse, där en far ber Jesus bota hans son och ropar: ”Herre, jag tror, hjälp min otro” (Mark 9:24). Båda berättelserna handlar om bönhörelse och en människas intensiva bön om Guds ingripande i svåra livssituationer.

I kantatens första sats kämpar tron och otron med varandra, tron i stigande tonrörelser, tvivlet och otron i fallande. I den andra satsen låter Bach tro och otro gestaltas av en och samma röst. Tydligt är att Bach här vill övertyga oss om att tro och tvivel kan finnas sida vid sida i en människas liv. Det framgår även i kantatens fortsättning, där trons uttryck aldrig blir helt dominerande. Först i slutkoralen, som Bach ger en rik och intrikat stämföring får tron slutligen träda fram i ljuset: ”Den som hoppas på Gud och förtröstar på honom, skall aldrig komma på skam.”

Tron och tvivlet (otro) är inte varandras motsatser utan snarare tvillingar i en människas gudsrelation. Denna kantat belyser detta. Där tron finns är tvivlet inte långt borta och vice versa. Tron som förtröstan är inte alltid lättvunnen. ”Min tro är en flämtande gnista, din segrade än i det sista. O Herre, så tro du för mig” (Sv. ps. 272:10).

Trumpeterna spelar vid flera tillfällen sina fanfarer för att skildra Jesu makt över döden. Det förefaller vara altarian, som är kantatens centrum, där Bach skönt tonmålar hur människan vilar i Jesu händer, Die Seele ruht in Jesu Händen. Mitt i den rofyllt vaggande musiken kan man tydligt höra begravningsklockor, som kallar på själen, som tack vare Jesus inte räds för

döden. Här skildras Jesus som sant mänsklig i sin omsorg om oss, som en mor eller far, som tröstar och ger trygghet.

För textförfattaren och Bach som uttolkare är det tydligen viktigt att Jesus har gudomlig makt över liv och död. Men samtidigt skall vi kunna lita på och glädja oss åt att Gud förstår oss och kommer oss mänskligt nära.

SÖNDAGEN FÖRE DOMSSÖNDAGEN

BWV 70 – Wachet! Betet! / Vaka, bed

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (26 min.)

Texterna i denna kantat hör till slutet av kyrkoåret och även till andra söndagen i advent, som har ett liknande tema. De handlar om tidens slut och Kristi återkomst.

Redan kantatens inledande kör är fylld av medryckande dramatik: ”Vaka, bed, bed, vaka!” Lyssnaren får starka uppmaningar att vakna upp ur liknöjd säkerhet men får också härliga löften om himlens salighet. I denna kantats musik målar Bach en mörk bakgrund för att sedan starkt betona det ljusa, räddningen från katastrofen och Guds slutgiltiga seger.

Kantaten har ett angeläget budskap också i vår tid, med det mörka hot som hänger över oss med kärnvapenkrig och naturförstörelse. Det gäller att vaka och bedja. Wachet, betet! Det handlar också om att finna och vinna en djup förtröstan, som bär oss. Vi behöver ju leva beredda att när som helst bryta upp från det här livet och därför, medan tid är, söka ett fäste som håller.

KYRKOÅRETS SLUT

BWV 60 – O Ewigkeit, du Donnerwort / O evighet, du ord av fasa (åskans ord)

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (16 min.)

Textens tema presenteras redan i de inledande orden som en fråga: Är tanken på evigheten något som förskräcker oss? I kantaten kämpar fruktan för död och förintelse med hoppet om ett liv i Guds närhet. Det är först när Kristus själv, i basrecitativet, för tredje gången sjunger

orden ur Uppenbarelseboken ”Saliga är de som dör i Kristus” (Upp 14:13), som den ängsliga själen låter sig övertygas.

Dödsfruktan tillhör livet. Likaså funderingar om vad som kommer att möta oss efter döden, eller om döden kanske är slutet, utplånandet. Våra tankar inför döden gör denna kantat aktuell och angelägen, trots att vi kanske finner dess språk och uttryck – särskilt gäller det helvetesbeskrivningarna – främmande för vår tid. Den avslutande koralen förmedlar både i ord och i Bachs musikaliska tolkning en stilla förtröstan att vi tryggt får lägga allt i Guds hand. Den påminner om slutkoralen i Johannespassionen, som också öppnar perspektivet mot uppståndelsen.

KYRKOÅRETS SLUT

BWV 90 – Es reißet euch ein schrecklich Ende / Ni går ett skakande slut till mötes

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (16 min.)

Vi befinner oss mot slutet av kyrkoåret, tjugofemte söndagen efter trefaldighet, där texterna i tidigare evangelieböcker handlade om -Jerusalems fall och templets ödeläggelse, ”förödelsens styggelse” (Matt 24:15–28) och de dödas uppståndelse (1 Tess 4:13–18).

Texten väjer inte för skrämmande uttryck för människans situation i de yttersta tiderna. Det blir förskräckligt att leva då. I den näst sista satsen förstärker Bach orkestern med en trumpet, för att illustrera epistelns ord om Guds domsbasun, som skall ljuda.

I all beskrivning av fasorna som väntar, finns dock här och där tröstande ord om gudomlig räddning tack vare Kristus, för dem som förlitar sig på hans ord och löften. Och slutkoralen låter kantaten fullbordas i ett hoppfullt ljus.

KYRKOÅRETS SLUT

BWV 46 – Schauet doch und sehet / Skåda dock och se om någon smärta är så stor som min

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (19 min.)

Den söndag som denna kantat skrevs för har i vår nya evangeliebok skiftat karaktär. Nu bär den rubriken Nådens gåvor. Men på Bachs tid fram till vår nuvarande evangeliebok har tionde söndagen efter trefaldighet haft en helt annan prägel, vilket återspeglas i den av Bach tonsatta texten. Rubriken i vår föregående evangeliebok Förspilda tillfällen stämmer väl med stämningen i Bachs kantat, liksom att söndagen tidigare som evangelium hade Jesus förutsägelse om Jerusalems förstöring (Luk 19:41–47).

Den bild av Gud som texten ger oss är en Gud som i helighet vredgas över människans synd. Gud hatar synden och avskyr människans oomvända syndfulla natur. Det är först i den sista arian som Guds kärlek i Jesus möter oss utan förbehåll, i ordet om hönan, som vill församla sina kycklingar (Matt 23:37) och i slutkoralen, där vi ber Gud att se på Kristi offer och förlåta människan hennes synder för Jesu kärleks skull.

Denna kantat kan vara ”svårsmält” genom sina dömande uttryck och sitt osminkade språk. Men man kan övergripande tolka texten som ett uttryck för den gamla sentensen att ”Gud hatar synden, men älskar syndaren”.

KYNDELSMÄSSODAGEN

BWV 82 – Ich habe genug / Jag är nöjd

Inspelning: Mortensson – Netherlands Bach Society (21 min.)

I flera kantater, till exempel O Evigheit, du Donnerwort, beskrivs döden som något hemskt och att människan lider av sin djupa fruktan inför döden och domen. Helt annorlunda är det i denna kantat, som bärs av en trygg längtan efter döden, som är en väg bort från allt svårt och plågsamt. Även detta tema finns i vissa Bachkantater.

Kantaten är skriven för kyndelsmässodagen, där den gamle Symeon i evangeliet ger uttryck för sin längtan att få lämna jordelivet och gå hem (Luk 2:22–40). Han har ju fått hålla Jesusbarnet, Guds utlovade Messias i sina armar. Ich habe genug, hade han kunnat säga, om

han talat tyska. Hela denna kantat kan beskrivas som en predikan över Symeons lovsång, Nunc dimittis. Den avslutande satsen är en jublande glädjesång över döden som befrielse och nåden att få leva i Jesu närhet i evigheten.

Orden och den kongeniala musiken förmedlar ett evighetshopp, som många människor längtar efter och som många säkert också förtränger: att döden inte är ett oåterkalleligt slut, utan en port som öppnas, en hemkomst, en fullbordan.

KYNDELSMÄSSODAGEN

BWV 122 – Das neugeborne Kindelein / Det nyfödda lilla barnet

Inspelning: Lutz – J. S. Bach Foundation (18 min.)

Som titeln visar så förs vi här in i Bachs rika skapande av musik för julen. Denna kantat är skriven för söndagen efter jul, där evangeliet på Bachs tid berättar hur Jesusbarnet bärs fram i templet och möts av den gamle Symeon och profetissan Hanna (Luk 2:33–40). Denna berättelse återfinns vi på kyndelsmässodagen. Kantaten bygger på en julkoral från slutet av 1500-talet, som varierar efter textens karaktär i de olika satserna.

Glädjen över Jesusbarnet kan man inte ta miste på i denna musik. Rytmen och glädjesprånget i melodiken uttrycker hur människans synd är förlåten och Guds kärlek strålar över jorden. Här finns inte mycket av teologiska formuleringar i texten. Men här finns desto mer av fullödiga och sant mänskliga uttryck både i ord och musik för julglädje och tacksamhet över det lilla nyfödda barnet, Guds gåva till världen.

MARIADAG

BWV 147 – Herz und Mund und Tat und Leben / Hjärta, mun, gärning och liv

Inspelning: Creed – Netherlands Bach Society (30 min.)

I denna kantat återfinns en körsats, som blivit en av de mest älskade i musikens värld. Jesus bleibet meine Freude har sjungits och överförts till många instrument och språk.

Kantaten är skriven för en högtidsdag från 1200-talet, som firades i Tyskland ännu på Bachs tid, Marie besökelsedag. Den anknyter till de texter som i vår tid firas på Marie bebådelsedag. I kantaten finns tydliga referenser till Marias besök hos Elisabet (Luk 1:30–45) och till Marias lovsång, Magnificat (Luk 1:46–55).

Ett genomgående tema i kantaten är uppmaningar till alla kristna att ta sin tro på allvar, att inte förneka Jesus. Det är så vi omsätter den kärlek som Jesus möter oss med. Redan i inledningskören finns detta tema. Det som dock dominerar i både text och musik är glädjen över att få tillhöra Jesus, ”Jesus all min glädje bliver” (melodin av J. Schop finns i fyrtaktsform i Sv. ps. 77). Arian som föregår slutkoralen, Ich will von Jesu Wundern singen (”Jag vill besjunga Jesu under”), uttrycker samma glädje och tillgivenhet.

Man kan lägga märke till hur Jesuscentrerade Bachs kantattexter är. Ordet Kristus används sällan och i treenigheten är det oftast Jesus som tillbeds och tilltalas. I vår tid föredrar många kristna att rikta sina böner till Gud, den helige. Har vi därmed förlorat en innerlighetens dimension i tron? Både text och musik i denna kantat kan motivera frågan.

TACKSÄGELSEDAGEN

BWV 78 – Jesu, der Du meine Seele / Du Jesus, (som har befriat) min själ

Inspelning: van Veldhoven – Netherlands Bach Society (24 min.)

Kantaten bygger på en text av en dåtida känd koral av Johann Rist, som inte finns i vår koralbok. Evangeliet för den söndag som kantaten skrevs för handlar om hur Jesus botar tio människor drabbade av spetälska (fjortonde söndagen efter trefaldighet i tidigare evangelieböcker).

Kantatens text visar tydligt hur stark den pietistiska rörelsen var på Bachs tid. Pietismen intresserar sig inte mycket för människans yttre svårigheter (såsom spetälska, till exempel). I stället betonas människans ovillkorliga beroende av Kristi frälsningsgärning genom att beskriva människan som syndig och usel. I pietismen målas realistiskt starka bilder av Jesu kors och lidande, hans kvalfulla död och hans dyra blod, som reningsmedel. Betoningen av Jesu lidande som garantin för vår frälsning finns visserligen redan hos Luther (och Paulus) men accentueras sedan kraftigt i pietismens texter, som Bach är beroende av i sitt skapande.

Bachs tolkande musik kan göra det lättare för oss att ta till oss budskapet, även när vi finner det språkliga uttrycket främmande.

I kantaten finns inga allusioner till textens botande av de spetälska, men däremot starka beskrivningar av människans inre, hennes tillkortakommanden och syndighet. Det gäller särskilt i kantatens tredje och fjärde satser. Vändningen till tröst och hopp kommer i femte satsen. Kantatens avslutning andas förtröstan och en frimodig tro på frälsning och salighet tack vare Jesus, som lidit på korset för vår skull.

HÖGTIDSDAGAR, TACKSÄGELSEDAGEN

BWV 192 – Nun danket alle Gott / Nu tacka Gud, allt folk

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (11 min.)

Denna sextonhundredratskoral av Martin Rinckart har varit älskad och sjungen under århundraden i evangeliska kyrkor vid tacksägelsehögtider (Sv. ps. 5). När Bach infogar den i en kantat, undviker han recitativ och arior, som annars var brukligt. Han låter psalmens text framträda i sin glans och låter musiken understryka glädjen och tacksamheten med praktfulla körstämmor och instrument. Det blir en kort och koncentrerad kantat, en av Bachs kortaste.

Tacksamhet behöver inte många ord, ofta bara ett, ”Tack”. Det gäller också tacksamheten mot Gud. Tacksamheten gör livet rikt och är en ständig påminnelse om att livet och dess alla goda uttryck är en gåva, inte något självklart. Bachs uttrycksfulla tonsättning uttrycker det. ”Den Gud, som tog oss upp av nåd i sitt förbund, hans godhet följer oss ifrån vår första stund” (Sv. ps. 5:1).

FÖR OLIKA TILLFÄLLEN

BWV 150 – Nach dir Herr, verlanget mich / Efter dig, Herre längtar jag

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (14 min.)

Många forskare anser att detta är Bachs första kantat. Den unge Bach tolkar i första satsen människans längtan efter Gud på ett mycket åskådligt och berörande sätt genom fallande kromatik. Sedan låter han påfallande ofta känslouttrycken växla mellan stilla längtan efter

Gud och stor glädje över att få tillhöra Kristus. Texten bygger på Psaltaren 25. Bibelord ur denna psalm återkommer i kantaten.

Både text och musik i denna kantat gör tydligt att intensiv längtan efter Guds närvaro kan växla med stor glädje över Guds närhet. En kristen människa lever både i stunder av tomhet och tvivel och stunder av glädje och trygghet. Denna kantat uttrycker denna dubbelhet, där – i kantatens sista ord – den som lever i tillit och tro ändå ber om kraft att orka: Christus, der uns steht zur Seiten, Hilft mir täglich sieghaft streiten ("Kristus, som står vid vår sida, hjälp mig att dagligen strida segerrikt!").

EVENTUELLT FÖR VIGSEL

BWV 97 – In allen meinen Taten / I allt vad jag gör, låter jag den Högste råda

Inspelning: Sato – Netherlands Bach Society (26 min.)

Denna kantat kan vara skriven till en vigsel. Den är i varje fall inte fast knuten till en viss söndag på kyrkoåret. Det är en koral av Paul Fleming från 1642 som bildar ett genomgående tema och där Bach behandlar de nio verserna i texten på ett varierat sätt. Den sista versen sjungs på melodin Nun ruhet alle Wälder ("Nu vilar folk och länder", Sv. ps. 186). Såväl kantatens text som musik uttrycker en fast trygghet och tillförsikt. Den som anförtror sig i Guds händer kan känna ro och tillförsikt både i nuet och inför framtiden.

EVENTUELLT FÖR VIGSEL

BWV 196 – Der Herr denket an uns / Herren tänker på oss

Inspelning: van Veldhoven – Netherlands Bach Society (12 min.)

Detta är inte en kantat som bygger på en koral, som annars de flesta av Bachs kantater gör. Det är en alltigenom ljus kantat vi lyssnar till, utan påminnelser om människans synd och brister, vilket är vanligt i Bachs senare kantattexter. Den är sannolikt skriven för ett bröllop av en ung Bach, kanske med sitt eget bröllop med Maria Barbara i ljust minne. Texten är hämtad ur Psaltaren 115:12–15 och handlar om Guds omtanke och välsignelse, som följer oss på livsvägen. Kantatens inledning möter oss som processionsmusik, inbjudande och glad. Och

den avslutande kören är en hälsning till brudparet inför kommande dagar: ”Ni är Herrens välsignade, hans som har gjort himmel och jord”. Den är i sin rytmiska dansglädje som en vitamininjektion av välsignande kraft inför framtiden och avslutas med ett trosvisst Amen.

BEGRAVNING

BWV 106 – Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit / Guds tid är den bästa av alla tider / ”Actus Tragicus”

Inspelning: van Veldhoven – Netherlands Bach Society (21 min.)

Denna kända och ofta framförda kantat är skriven av en ung Bach till en begravning. Bibelcitaten är kantatens byggstenar, utan poetiska utläggningar. Vi påminns om att döden hör till livet, det är vad det gamla förbundet (lagen i själva skapelsen) betygar. Men det nya är att Kristus ger oss ett evigt liv och för oss in i himlens glädje. Kantaten är byggd på flera olika koraler, kända för människor på Bachs tid.

Texten är aktuell i alla tider. Det är med döden i perspektivet som varje dag blir värdefull. När människan glömmer döden och tror sig behärska sin tillvaro mister livet sin naturliga dramatik och varje dag sin unika lyster. Den inledande satsen om Guds tid påminner om att vårt liv är en Guds gåva. Inte bara i livet utan också i döden är vi omslutna av Guds nåd och omtanke. Guds tid – evigheten, nuet – är den bästa av alla tider. Den sista satsens jublande Amen bekräftar detta.

INSTALLATION

BWV 120 – Gott, man lobet dich in der Stille zu Sion / Gud, man lovar dig i stillhet i Sion

Inspelning: van Veldhoven – Netherlands Bach Society (22 min.)

De inledande ord i kantaten är hämtade från Psaltaren 65:2, där orden ”i stillhet” är utelämnade i Bibel 2000 (de finns i äldre översättningar). Bach låter en ensam röst få inleda, som en markering av att lovsången är stillsam. Men därefter blir det stormande lovsång som dominerar denna kantat, som kom till då ett nytt stadsfullmäktige skulle installeras i Leipzig.

Man kan förstå att vid ett sådant festligt tillfälle måste musiken vara glad och medryckande. De avslutande överraskande fanfarenerna understryker den festliga karaktären.

Vi påminns om en tid när ”världsliga” händelser av politisk karaktär hade sin naturliga förankring i kyrkans gudstjänst. I vår tid har religion och tro blivit något privat och personligt, som inte anses höra hemma i det offentliga samhället och politiken. Denna tydliga boskillnad mellan andligt och världsligt kan man ju antingen välkomna eller beklaga.